

PULA IMVULA

>> GROWING FOOD >> GROWING PEOPLE >> GROWING PROSPERITY >>

Nahana, weso – Bohahlaudi temong

Bohahlaudi ke e nngwe ya dikgwebo tse holang ka potlako Afrika Borwa.

O tla be o nepile ho botsa potso: Hobaneng re bua ka bohahlaudi temong? Kgotholetso ke ena – nakong e kgutshwane, komello e bileng teng e boetse ya toboketsa nneta ya hore komello e se e le bohobe ba ka mehla Afrika Borwa, mme ke kotsi e tshwanetseng ho laolwa kapa bonyane ho fokotsa sekgaahlha sa yona.

Tabeng ya bobedi, diphephetso tsa temo Afrika Borwa di ntse di eketseha. Balemi ba rona ba dula ba shebane le diphephetso dikgwebong tsa bona tsa temo. Hara tse ding, re hloka tshireletso dipolotiking, diqholotso mebarakeng hammoho le ditjheho tse re kgamang. Ka hoo, lefatsheng la kajeno la kgwebo, haholoholo temong, tikoloho ya kgwebo e ntse e fetoha le ho ritsa, e leng se re kgamang le ho thatafatsa bophelo ba rona haholo.

Mangolong a rona a fetileng re ile ra toboketsa taba ya ho arola mesebetsi dikgwebong tsa rona

ka sepheo sa ho rarolla diphephetso tsena. Etsa dipatlisiso tsa ho arola mesebetsi e fapaneng kgwebong ya hao ka sepheo sa ho eketsa tjhelete ya hao e kenang hammoho le ho laola dikotsi tseo o ka shebanang le tsona. Molemo wa ho arola mesebetsi – ho ntlafala ha tjhelete e kenang, ho qoba dikotsi tse ka bang teng, ho eketsa phaello, jwalojwalo. Tsena di kgona ho hlola mathata a hao. Haeba o sa nke mohato wa ho arola mesebetsi kgwebong ya hao, o tla shebana le bothata ba ho hlahisa hlooho, wena molemi wa Afrika Borwa. Ho theha bohahlaudi ba temo polasing ya hao ke mohato o mong wa sebele o fapaneng le o tlwaelehileng wa ho arola feela mesebetsi.

Ka tlwaelo ho arola mesebetsi ho kenyelsetsa taba ya ho kopanya mesebetsi ya temo e sa welenq dikotsing di le ding tse tshwanang. Mohlala, ho arola dijothollo tseo kgolo ya tsona e fapaneng ho thusa hore dijothollo di se ke tsa angwa ke komello ka ho lekana. Keketso ya kgwebo ka mehlape e na

Koranta ya Grain SA ya bahlahisi ba ntseng ba hola

Bala Ka Hare:

04 | Diyunite tsa motjheso le direkoto tsa pula – tseba kuno ya hao

08 | Boikarabelo thibelong ya mello polasing

11 | Tshebedisano: Arola mosebetsi, eketsa katleho

NKGONO JANE O BUA TJENA...

Temo e a tshwana selemo le selemo empa e boetse e a fapana selemo le selemo. Nakong ena selemong se fetileng re ne re shebane le komello e mpe haholo, eo re ke keng ra e lebala le kgale, mme ditheko tsa dijothollo tsa lehlabula di ne di ntse di phahama. Selemong sena re bile le dipula tse ntle, mme dijothollo di bonahala di tshepisa haholo – empa hona jwale ditheko di ntse di theoha.

Jwale ha re botsa balemi potso ya hore 'na o batla sejothollo se fokolang ka poreisi e hodimo, kapa sejothollo se setle ka poreisi e tlase' balemi ka mehla ba kgetha polelo ena ya ho qetela. Bonyane o hlakotswe meokgo mabapi le mosebetsi wa hao, mme o na le matla a ho rekisa ka poreisi ya hao, eseng ya e mong. Hape boitshepo boo o nang le bona hammoho le bokgoni ba hao di o fa sebete sa ho ema o sa thekesele. Nnete ya taba ke hore phephetsuo eo o shebaneng le yona monongwaha ke ho mmaraka tlahiso ya hao hore e o fotohele molemo.

Balemi ba bangata bao e leng karolo ya projeke ya Letlole la Mesebetsi, le bona ba lebelletse sejothollo se setle haholo – balemi ba bangata ba fihleletseng kuno e ntle kgwebong ya bona, hona ke qaleho ya tse ntle mosebetsing wa bona. Ho fihlella kuno e ntle e kgonahalang ka baka la mehlodi ya tlhaho e leng teng, ke bopaki ba katileya ya rona.

Re sitwa ho fetola boholo ba masimo a rona re le balemi, empa ka kwetliso e ntle le tataiso hammoho le tse ntle tse kenngwang mobung, le bona balemi bao re reng ke ba banyenyane, ba ka nna ba fihlella kuno e ntle. Hona ho re fa polokeho ya dijo le ho phehisa dijeng tsa setjhaba ka kakaretso. Re tlamehile ho etsa ho honyane hoo re ka ho etsang, mme qetellong ya tsotle bonyane boo e tla ba ntho e kgolo naheng ya rona.

Ho fana ke o mong wa menyetla e meholo bophelong ba rona – bokgoni ba ho fana ka seo o nang le sona. Selemong sa kgora re na le monyetla wa ho fana ka lethonyana ho bao ba hlokileng lehlohonolo jwalo ka rona. Naheng ya rona re na le batho ba bangata ba kobo di kgutshwane – o sitwa ho ba thusa ka mokgwa o bonolo jwalo ka selemong se fetileng.

Ke a o kopa hle, ako shebe haufi le wena batho ba seng ba tsofetse hammoho le ba batja ba o shebileng ka mahlo a llang, ba lebelletseng thuso ya lethonyana leo o ka ba fang lona hore ba phele. Balemi ba dijothollo ba filwe haholo selemong sena, mme ho lebelletswe ho hongata ho rona – re kgora ho fepa naha ya rona. Ke lehlohonolo le lekaakang!

Nahana, weso – Bohahlaudi temong

le thuso e kgolo ya ho fokotsa dikotsi. Ho arola mesebetsi ya hao haholo ke seo bohahlaudi ba temo bo leng sona, dikotsi tse ngata di ka qojwa le ho thibelwa.

Moraonyana mona, diraporoto di bontshitse hore balemi ba hlasisang hloho mathateng a dikgwebo tsa bona ke ba nahangan, ba butseng mahlo le ho nka mehato e metjha. Ke ba lemohileng hore ba tshwanetse ho nka mehato e metjha hore dikgwebo tsa bona tsa temo di kgone ho ema di tiile hara mathata a mehla ena. Ntlha e nngwe e hlahileng ka mahetla ke ena ya bohahlaudi temong. Hobaneng?

Ditlhoko tsa bahahlaudi ba mona lapeng le ba matjhabeng di dula di ntse di fetoha ho ya ka moo diphiputso di bontshang ka teng. Bahahlaudi ba batla ntho e nngwe hape. Ba batla boiphilelo bo botjha bo fapaneng le boo ba bo tsebang, e leng ba metse ya ditoropo. Bahahlaudi hangata ba batla ho reka dintho le thepa tse hlahisitsweng ka hara naha. Bareki le bona ba se ba lemohile nnete ya hore dijо di tshwanetse ho hlahiswa tlasa maemo a du-mellanang le bona, e leng tse hlahiswang tlasa maemo a mekgwa e metle ya temo, mme ba batla ho kgodiseha tabeng ena. Ka hoo, tlhoko ya ho etela mapolasi le ho inwesa ka nkgo e ntse e eketsetha. Ho ikamahanya le menyetla ya bahahlaudi temong ho ka thusa balemi ho eketsa tjhelete ya bona e kenang le ho thusa balemi ba ntseng ba hula ka tlhako tsa morao hore le bona temo ya bona e tswele pele.

Balemi hangata ba nahana hore ha ba na mehlodi (ditjhelete, thepa, basebetsi kapa mesebetsi) e ka thusang hore baeti ba ba etele. Le ha ho le jwalo, ha ho hlokahale hore o be le hotelehadi ya maemo kapa mesebetsi e meholohadi kgwebong ya hao ho hohela bahahlaudi, haholoholo ha e le mona o sa ntse o leka ho hlahisa hloho. Tsepamisa maikutlo a hao tshebeletsong e sa tlwaelehang empa e ka thabelwang ke batho, mme o etse bonneta ba hore seo o se etsang o se etsa hantle maemong a hodimo.

Balemi ba se nang ditjhelete tse hloka-halang, tse ka ba thusang ho tsetela bohahlauding ba temo ba ka qala hanyane. Mohlala, o ka qala ka kamore e nyane ya bethe e le nngwe le monyetla wa dijo tsa hoseng le/kapa wa ba le lebenkelenyana le lenyane le rekisang dijo tsa selehae tsa setso le/kapa lebenkelenyana le rekisang dinthonyana tseo batho ba iketseditseng tsona. Haeba o ka kgora ho kenyelsetsa mesebetsi e meng e ka etswang ka ntle – moo ho mathwang ka dibaesekelle, ha palangwa dipere, ha etelwa mona le mane

ka kariki ya ditonki kapa ya dipholo kapa ka terekere e nang le tereilara kapa monyetla wa ho tshwasa dithlapi – nnete ke hore o tla ba le monyetla o motle wa ho dula o ntse o kenya tjhelete pokothong ya hao. Hopola hore bahahlaudi ba tla thabela ho bona ka moo temo ya hao e etswang ka teng – ka moo o jalang poone ka teng, kapa dijothollo tse ding, hore o hlahisa boyo jwang, dikgoho le nama ya tsona, dikolobe le tse ding tse jwalo. Ba bontshe seo o se etsang polasing ya hao, mme o ba dumelle ho etsa e meng ya mesebetsi ena ka bobona. Hopola hore batho ba bangata ba metseng ya ditoropo matsatsing ana, haholoholo bana, ha ba eso bone kgomo ka mahlo a bona, re se re sa bue ka ho e ama kapa ho nwa lebese la yona ho tswa letsweleng.

Nnete ke hore, jwaloka kgwebong yohle hao, mohato ona wa bahahlaudi temong le ona o tla nne o tshwanele ho tsamaiswa ka nepo, e leng ka moral o motle, tlhophiso, ho kenngwa tshebetsong ha dintho le taolo ya mesebetsi yohle ya tsamaiso. Karolo e nngwe ya tsamaiso e tla lokela ho hlokomelwa haholo ke ya ho mmaraka mosebetsi wa hao. Le mona hape ba qalang ba ka sebedisa mokgwa wa ho itsebahatsa bathong ka se bitswang 'social media', e leng mokgwa o tlase haholo ditjehong.

Thuso le kwetliso di fumaneha mekgatlong e mengata eo e sang ya mmuso hamoho le Mokgatlong wa Ditshebelesto tsa Bahahlaudi Afrika Borwa (*South African Tourism Services Association (SATSA)*). Haholoholo Mokgatlo wa Bahahlaudi Temong Afrika Borwa (*Association for Agritourism in South Africa (AASA)*) o teng ho thusa haholoholo mabapi le ho mmaraka menyetla ya bahahlaudi temong. Ikopanye le mekgatlo ena mabapi le tshehetso, mme o nne o hopole hore bahahlaudi ke e nngwe ya dikgwebo tse holang ka potlako mona Afrika Borwa.

Ha re dihela dikgala: Tabakgolo molae-tseng wa kajeno ke hore haeba o batla hore kgebo ya hao ya temo e tswele pele, o tla tshwanelo ho nahana ka mokgwa o mong osele mabapi le kgwebo ya hao. Ho kenyelsetsa bahahlaudi ba temo kgwebong ya hao ke mohlala wa ho nahana ka mokgwa o mong osele.

**Ditaba tsena re di kumelwa ke
Marius Greyling, mophehisi ho tsa
Pula Imvula. Ho fumana lesedi le batsi
romella e-meile ho mariusg@mrgacc.co.za.**

Kgwaekgwaba ya bohlokwa temong le ditjhefo tsa yona

Taba tsena ke tsa pele lethathamong la ditaba tse kgutshwane tse shebaneng le bohlokwa ba ditjhefo temong, le hore sekgahla sa tsona ke sefe bophelong bo bottle ba batho le diphoofo.

Qalong, re a tseba hore kwaekgwaba ke diphedi tse nyane (kapa hlobo) tse leng teng tlahong, mobung le metsing, moyeng le dimeleng. Re ka hlwaya dikwaekgwaba e le hlobo e phofshwana kapa e boyanyana eo re atisang ho e bona e mela bohobeng bo bodileng, hodima cheese le hodima bohobe bo bodileng. Dikwaekgwaba tse ding di tsejwa ka ho baka malwetse a dimela, mme ka baka lena di bohlokwa ho shejwa ka ihlo le ntjhotjho temong ka baka la kamano ya tsona le tahlelolo ditjheleteng.

Ho feta mona, tjhefo (*mycotoxins*) ke motswako wa dikhemikhale o hlasiswang ke kwaekgwaba e itseng tlasa maemo a tlaho. Mosebetsi wa tjhefo ena hammoho le lebaka la tlahiso ya yona ha di a hlaka ka ha di bona-hala di ena le tshwaetso e nyane kapa di se na mosebetsi o mokaalo kqolong e tlwaelehileng ya kwaekgwaba. Metswako ya mofuta ona e mengata empa ke e menyane ka palo e fumanwang hangata dijong le diphepelong tse kang dijothollo, dipeo tse ding le dinate.

Ha tjhefo ena e le mehatong e phahameng dijong, e baka kotsi e kgolo bophelong ba batho le ba diphoofo. Ka ha ditjhefo tsena di hlasiswa ke kwaekgwaba, di tlwaelehile ho amanngwa le dijothollo tse kulang, tse nang le malwetse kapa tsona dihlasiswa tsa dijо. Tjhefo ena e ka tshwaetsa dijо pele ho kotulwa, ka mora kotulo, nakong ya poloko setorong kapa nakong ya ho lokiswa ha dijо.

Ka baka la motjheso le boteng ba dikhemikhale tjhefong ena, karolo e itseng e ka tloswa

Theibole ya 1: Kgutsufatso ya ditjhefo tse hlano tsa bohlokwa.

Tjhefo ya Mycotoxin	Mefuta e hlasisang kwaekgwaba*	Dijo tse amehang temong	Mefuta ya malwetse a kwaekgwaba
Aflatoxin (AFLA)	<i>Aspergillus flavus</i> , <i>Aspergillus parasiticus</i>	Matokomane Poone Koro Mabele Dinate Reisi Cassava Feiye Dipeo tsa ole Lebese, dihlasiswa tsa lebese	Pele le ka mora kotulo
Ochratoxin A (OTA)	<i>Aspergillus ochraceus</i> , <i>Aspergillus carbonarius</i> , <i>Penicillium verrucosum</i>	Koro Kgarese Outshe Rokgo Poone Dinawa tse ommeng Dinawa tsa Kofi Morara Nama ya kolobe Dinate Cocoa Lebese	Haholoholo ka mora kotulo
Deoxynivalenol (DON – “vomitoxin”)	<i>Fusarium graminearum</i> , <i>Fusarium culmorum</i>	Poone Koro Rokgo Kgarese Mabele	Pele ho kotulo
Zearalenone (ZEA)	<i>Fusarium graminearum</i> , <i>Fusarium culmorum</i>	Poone Koro Kgarese Reisi	Pele ho kotulo
Fumonisin (FB)	<i>Fusarium verticillioides</i> , <i>Fusarium proliferatum</i>	Poone Mabele	Pele ho kotulo

*Mefuta ya kwaekgwaba ke sehlopha se itseng sa kwaekgwaba se batlang se tshwana haholo, seo ka tlaho se kgonang ho tswala kapa ho ba le matshwao a tshwanang.

feelа dijong ka tshebetso ya ho sebetsana le dijо (food processing) le/kapa ka mehato ya ho thibela tshwaetso. Lesedi mabapi le tjhefo e tsamaiswang ke dijо le sa ntse le le hole le ho phethahala, empa tsebo e leng teng e lekane ho ka hlwaya tjhefo ena e le e nngwe ya mathata a maholo dikarolong tse ngata tsa lefatshe.

Kgahlamelo ya tjhefo ena (*mycotoxin*) dijothollong e ka bakwa ke maemo a mabe, a sa

tlwaelehang a tlelaemete hammoho le mekgwa e sa phethahalang ya temo. Mongobo o phahameng haholo (> 85%), dithermphereitjhara tse phahameng haholo (> 25°C), tshenyо e bakwang ke dikokwanyana le ditweba, ho omiswa ho sa phethahalang ha dijothollo hammoho le tshenyо e bakwang ke metsi moo ho bolokilweng thepa ke a mang a mathata a ka bakang keketseho le tswelopele ya kwaekgwaba le tjhefo ena.

Diyunite tsa motjheso le direkoto tsa pula - tseba kuno ya hao

Ditabeng tse fetileng tsa kgatiso ya Pula Imvula re ile ra bua ka tshebediso ya direkoto tsa pula, dipaterone tsa yona, pabaloo ya mongobo wa mobu ho etsa tekanyeso ya bokgoni, ho tshwarella le ikonomi ya dijothollo tikolohong ya hao ya temo.

Sesebediswa se seng se ka thusang ho eketsa kuno haholo ke taba ya ho sheba diyunite tsa motjheso tse hlakahalang ho hlahaha dijothollo hammoho le pula e fumanweng ya nako e telele hammoho le ho ela hloko botebo ba mobu le monono wa masimo.

Dithemphereitjhara tse phahameng haholo le dinako tsa komello e kgolo tse bileng teng nakong ya kgolo ya dijothollo lehlabula sehleng sa ho qeteala di se di rekotilwe e le se seng sa dilemo tse tjhe-sang ka ho fetisisa tse kileng tsa eba teng mona Afrika Borwa. Themphereitjhara ya 44,7°C e bile motjheso wa Cape Town kgwedding ya Pherekong 2016. Wena o le molemi, kgetho ya mefuta e nepahetseng ya peo ya soneblomo, poone, dinawa tsa soya, dinawa tse ommeng hammoho le dijothollo tse ding e hlokolosi haholo.

E nngwe ya dintlha tsa sehlooho tse amang kgonahalo tlahisong ya sejothollo le yona tlahisong ka boyona ke diyunite tsa motjheso tse

ila ba teng nakong ya sehla. Dikuno tse fihlellsweng ka soneblomo e jetsweng ka la 15 - 16 Pherekong 2016 Foreisetata e ka Botjhabela e bile ditone tse 1 ho isa hot se 1,6 moo ho ileng ha jalwa mofuta wa peo ya sehla sa morao. Dikuno tsena e bile tse sa tlwaelehlang tlasa maemo ao diyunite di ileng tsa fokotseha ka potlako nakong ya tlahisong pakeng tsa Pherekong le Motsheanong. Soneblomo e thusitse balemi ba neng ba tshwanetse ho shebana le tahleheloo e kgolo ka dijothollo tsa bona sehleng seno.

Diyunite tsa motjheso ke dife nakong ya kgolo?

Borasaense, balemi ba ditshingwana le dihwai ba lemhile hore ho teng kamano e kgolo pakeng tsa tekanyo ya pokello ya motjheso pakeng tsa dithemphereitjhara tse hodimodimo le tse tlasetlase, e leng tse amang dimela, diphofolo le dikokwanyana hammoho le tswelopele ya tsona nakong ya sehla sa kgolo kapa mohatong wa kgolo. Ke nthla e ka methwang ha bonolo le ho sebediswa ho lepa hore palessa e tla thunya neng, kokwanyana e tla qhotswa neng le hore mehato e fapaneng ya kgolo ya sejothollo e tla fihlellwa neng ho fihlela kgolong e phethahetseng.

Diyunite tsa motjheso wa sejothollo di ka sebetswa ka ho sebedisa themphereitjhara e hodimodimo le e tlasetlase, ebe o tlosa themphereitjhara ya motheho ya letsatsi le letsatsi, e leng palo e bokelletsweng ho tloha nakong ya ho jala ho fihlela ho ya kotulo. Themphereitjhara ya motheho e a fapano ho ya ka sejothollo ka seng. Themphereitjhara ya motheho ya poone ke 10°C. Formula e sebediswang ho fumana diyunite tsa letsatsi le letsatsi tsa motjheso ke (themphereitjhara e hodimodimo (°C) kopanya le e tlasetlase (°C) arola ka 2, tlosa themphereitjhara ya motheho (°C). Palo ena ya letsatsi le letsatsi e rekotilweng le ho kenyaletswa kapa ho kopanngwa e etswa ka sepheo sa ho bontsha diyunite tse bokelletsweng tsa motjheso nakong yohle ya sehla sa kgolo. Haeba hona ho ntse ho etswa jwalo ka matsatsi ohle mabapi le dithemphereitjhara tse bileng teng polasing, dipehelo tse lebelletsweng mabapi le mefuta e fapaneng ya dipeo di ka kgona ho behwa leihlo.

Mohlala, ha re nka themphereitjhara e hodimodimo ya 28 (°C) le e tlasetlase ya 15 (°C), yunita ya motjheso ya letsatsi leo mabapi le poone e tla ba (28 + 15)/2 - 10 e lekanang le 16,5, e leng Matsatsi a Motjheso wa Kgolo (*growing degree days (GDDs)*) kapa diyunite tsa motjheso wa letsatsi. Masiu a mohatsela a diehisa tswelopele matsatsing a ho fihlela nakong e habilweng ya ho etsa bolepo ya 50%. Dithloko tsa yunita ya motjheso ke tataiso e ntle empa dintlha tse amang mobu le dimela hammoho le maemo a leng teng a tikolohlo ke dintlo tse tla laola mohato o tla fela o fihlellwe ke dimela, haeba o ka metha pula ya hao le dithemphereitjhara letsatsi le letsatsi. Ba seteishene sa buro ya maemo a lehodimo haufi le wena ba ka o thusa ka dithemphereitjhara tse hodimodimo le tse tlasetlase tsa lebatowa la hao.

Theibole ya dithemphereitjhara tsa Pretoria e bontshwa **Theiboleng ya 1** e le mohlala. Tsena di ka sebediswa ke balemi lebatoweng leo ho tseba diyunite tsa motjheso le ho hlwaya mefuta e nepahetseng ya dipeo tse ka jalwang.

Kgetho ya mofuta wa peo

Bahlahisi ba dimela ba beha leihlo kamanong ena, mme ba shebane le mefuta e fapaneng ya dipeo tsa poone, mabele, dinawa tsa soya, canola, dinawa tse ommeng le dijothollo le dimela tsohle hore na ke motjheso o mokae o lokelang ho ba teng hore ho fihlellwe mehato ya kgolo ho ya ka dikgato tse seng di behilwe. Diphuputso di fana ka tataiso ho balemi mabapi le ho kgetha mefuta e nepahetseng ya dipeo tse loketseng maemo a leng teng polasing ya hao hammoho le ditlelaemet tse fumanwang mapolasing a maholohadi.

Theibole ya 1: Theibole ya Dithemphereitjhara tsa Pretoria.

Kgwedi	Palohare temp (°C) hodimodimo	Palohare temp (°C) tlasetlase	Palohare matsatsi a pula	Palohare matsatsi-lehlwa
Pherekong	29	17	6	0
Hlakola	29	17	6	0
Hlakubele	28	16	4	0
Mmesa	25	12	3	0
Motsheanong	22	7	1	0
Phupjane	21	3	0	0
Phupu	20	3	0	0
Phato	23	7	0	0
Loetse	27	11	2	0
Mphalane	28	14	4	0
Pudungwana	28	15	7	0
Tshitwe	28	16	4	0

Dikhamphani tse ntshetsang pele le ho kgetha mefuta ya dipeo di fana ka dintlha tse batsi jwalo ka ha ho bonahala maqhetswaneng a tsona. Mabapi le sejothollo ka seng dikhamphani tsena di fana ka dintlha tsohle tsa semela ka seng le sebaka sa sehlooho seo ho ilo jalwa ho sona le hore na ke diyunite tse kae tsa motjheso o mokae le hore ho hlokahala matsatsi a makae hore sejothollo se fihlella 50% ya ho etsa dipalesa ho tloha letsatsing la ho jalwa ha sona ho ya fihla kgolong e phethahetseng ya sona.

Mohlala, matshwao a latelang a mofuta wa peo, a bontshwang mabapi le peo lebatoweng le ka Bophirimela la mefuta ya peo dibakeng tsa komello, a bontsha diyunite tsa motjheso tse hlokahalang ho fihlella boemo ba 50% ba ho etsa bolepo, e leng ba poone ya pele (*Ultra Early maize*) e leng pakeng tsa 685 le 690; ya Pele 710 - 720; Pele Mahareng 725: le ya Mahareng 730 - 735. Dipeo tse fapaneng tsa poone di sebetswa hore di kgone ho hola haholo ho fihlella kgolo e phethahetseng ya tsona nakong ya

diyunite tsa motjheso tse bontshitseng hodimo mona. Fumana hore na ke motjheso wa diyunite tse kae o fumanehang polasing ya hao.

Tlhahisolededing mabapi le soneblomo mohlolomong e ka bontsha matsatsi ho fihlella ho 50% ya ho etsa dipalesa matsatsing a 75, ho fihlella kgolo e phethahetseng ya matsatsi a 130, le matsatsi a kotulo a 150 - 155. Ka baka lena, ke phoso ho jala peo ya mofuta wa sehla se selelele, se hlokang motjheso o phahameng, se loketseng ho jalwa e sa le pele kgwedding ya Pherekong.

Ikopanye le morekisi wa hao wa dipeo hore o kgone ho reka mefuta e nepahetseng, e loke-tseng boemo ba polasi ya hao. Mona o ka qoba ho jala mofuta wa kuno e phahameng, e tadime-hang e hohela mahlo empa e hlokang diyunite tse phahameng tsa motjheso ho fihlella kgolong e phethahetseng ya yona ho feta e leng teng, e fumanehang nakong e tlwaelehileng ya sehla lebatoweng la hao la temo kapa phoso ya ho potlakela ho jala e sa le pele mofuta wa peo e jalwang morao nakong ya sehla.

Tsebo ya diyunite tsa motjheso tse hlokahalang hammoho le boemo ba pula le nako di ka sebediswa ho nepa dinako tse nepahetseng tsa ho jala mofuta wa peo eo o e kgethang. Nako ya ho etsa dipalesa e tshwanetse ho nepana le nako e nepahetseng ya pula e lekaneng ho fihlella monyetla o motle wa tlhahiso e phahameng ya dijothollo. O se ke wa lebala kotsi ya hore serame sa pele se ka nna sa senya dijothollo tse jalwang nako e se e ile.

Qetelo

Rera dintho nako e sa le teng, reka le ho bokella thepa ya hao ya mefuta ya peo ya nako ya mhareng le ya nakong ya morao, e leng ya poone, soneblomo kapa e meng nako e sa ntse e le teng. Etsa hore o kgone ho ikamahanya le maemo a pula le a ho jala sehleng sa jwale le ho elahoko maemo a motjheso polasing ya hao.

Ditaba tsena re di kumelwa ke molemi ya beileng meja fatshe.

Kgwaekgwaba ya bohlokwa temong le ditjhefo tsa yona

2

3

Mefuta ya Ditjhefo (mycotoxins) tse kgolo tse 'Hlano'

Ditjhefo tse hlano tse tadingwang e le tsa bohlokwa ka ho fetisa temong ya selehae le ya matjhaba, bophelong ba batho le ba diphoo-folo ke tsena: Aflatoxin (AFLA) e hlahiswang ke mefuta ya *Aspergillus* *OTA* e hlahiswang ke mefuta ya *Aspergillus* *Penicillium*, deoxynivalenol (DON), zearalenone (ZEA) le fumonisins (FB) tse hlahiswang ke mefuta ya *Fusarium* (sheba **Theibole ya 1**).

Sekgahla sa tjhefo ya mycotoxins ho balemi

Dikarolo tse ding tsa sekgahla di se di boletswe, empa di ka akaretswa ka mokgwa o latelang:

- Sekgahla sa ikonomi – tahlehelokunong, boleng bo tlase ba sejothollo, tahlehelotjheleteng e kenang ya lelapa, ke tse behang bophelo bo bottle ba mehlape ka mosing.
- Sekgahla bathong – malwetse a nako e telele le a nako e kgutshwane hammoho le bophelo bo fokolang, kgaello ya dijo le tlala.

Setshwantsho sa 1: Poone e ntle, 'e phetseng hantle'.

Setshwantsho sa 2: Poone e tshwaeditsweng ke *Fusarium verticillioides* (kgwaekgwaba).

Setshwantsho sa 3: Dithootse tsa poone tse sentsweng ke kgwaekgwaba.

Qetelo

Kwaekgwaba le ditjhefo (mycotoxins) ke karolo ya tlhaho e ke keng ya fediswa ka hohleholo. Le ha ho le jwalo, balemi ba tlamehile ho elahoko dintlha tsena le ho hlaphisa dijothollo tsa bona le mekgwa ya bona ya temo ho ya ka tsebo ya moraorao e leng teng hore ba be le dijothollo tse baballehileng, tse phetseng hantle.

Kgatisong a hlahlamang re tla fuputsa se-hlooho sena ka mokgwa o batsi ka ho tsepamisa maikutlo ditjhefong (mycotoxins) tse amang indasteri ya poone Afrika Borwa, ho araba dipotso tse kang mehato e baballehileng ya tjhefo ena pooneng ke efe (poone ya kgwebo kgahlanong le poone e hlahiswang mahaeng ya hore feela motho a nne a phele).

Ditaba tsena re di kumelwa ke P. Rheeder le HM Burger ba Institjhute ya Biomedical and Microbial Biotechnology (IBMB), Cape Peninsula University of Technology (CPUT). Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho RheederJP@cput.ac.za kapa Burgerh@cput.ac.za.

Malwala a SAB Caledon.

Kopano ya semolao ya SAB le AB InBev

Jwalo ka ha mohlomong balemi ba bangata ba se ba utlwile, kgwedding ya Mphalane 2016, diritedi tse kgolo, SAB Miller le Anheuser-Busch InBev (AB InBev) di ile tsa kopana ka semolao.

Ka kopano ena ya SAB Miller le AB InBev, khamphani e kene nakong e monate ya diphetoho, mme kopano ena e na le tshehetso e matla ya Mmuso wa Afrika Borwa o ikemiseditseng ho tsetela ntshetsopeleleng ya lefapha la temo.

Kgolo le ntshetsopele di tshwanetse ho bonahala haholoholo ho ya ka komello ya masimo le dihekthara tse nosetswang hammoho le lethathamo la neheletsano thekisong. AB InBev e phehelletse ho fihlella boemo bona ka matsete a yona a dimilione tsa diranta tse 610 tseo sepheo sa tsona e leng:

- Ho kenya balemi ba 800 ba mehla e Metjha hammoho le balemi ba 20 ba bahwebi.

- Ho etsa Afrika Borwa hore e be moo balemi ba yona ba romellang kgarese e inetsweng metsing le poone mafatsheng a ka ntle selemong sa 2021;
- Ho eketsa tlhahiso ya kgarese ho tloha ditoneng tse 300 000 ho isa ho tse 475 000.
- Ho tloha boemong ba ho reka poone ho ya boemong ba ho romella ka dinaheng tse ding ditone tse 100 000 ka selemo, (haholoholo ka balemi ba Mehla e Metjha).
- Ho theha menyetla ya mesebetsi e metjha e ka bang 2 800 lethathamong la neheletsano ho tsa temo.

Dintla ka bottlalo tseo ho tlamilweng ka tsoma mabapi le indasteri ya dijothollo ho latela matsete meralong ya motheho, le dibaka tsa tseo matsete a leng ho tsona, hammoho le tse ding, ke boikarabelo bo mahetleng a lekgotla le ikarabellang, e leng Lefapha la Temo, Meru le Ditslhapi; Lefapha la Kgwebo le Indasteri; Lefapha la Ikonomi le Ntshetsopele ya Mesebetsi hammoho

le AB InBev, mme haufinyana ho tla buisanwa le mafapha ana. Ho fihlela nakong eo hona ho phethahlang ka yona, ho tla nne ho sebetswe ka mokgwa wa twaelo mabapi le bahlahisi ba kgarese le poone Afrika Borwa.

Seo balemi ba lokelang ho se ela hloko mabapi le mohato wa konteraka ke boipiletso ba sepho (seo wena o rerileng ho se jala). Matsatsi a ho qetela a ho etsa boipiletso ke ana a latelang:

- Boipiletso ba pele: Mahareng a Tshitwe 2016.
- Boipiletso ba bobedi: Mafelong a Pherekong 2017.
- Boipiletso ba ho qetela ba dikonteraka: Phupu 2017.

*Re kumelwa ditaba tsena ke Liana Stroebel,
Mohokahanyimmo ho wa Provence (Kaapa
Bophirimela) wa Lenaneo la Grain SA la
Ntshetsopele ya Molemi. Ho fumana lesedi le
batsi romella e-meile ho liana@grainsa.co.za.*

Pula Imvula's Quote of the Month

*Success is the result of perfection, hard work, learning
from failure, loyalty, and persistence.*

~ Colin Powell

Mebaraka ya koro Afrika Borwa sehengl sa 2016/2017

Sehla se fetileng e bile se boima mebarakeng ya koro. Sehla sa 2015/2016 sa mebaraka se tsebilwe e le sa komello e matla haholo dibakeng tse ngata tsa na ha hammoho le dibakeng tsa tlhahiso ya koro.

Tlhahiso ya koro sehengl sa 2016/2017 se bonahala se le setle haholo, mme ho se ho ile ha tlaehwa kuno e ntle. Le hoja 2016 e sa ka ya ba le pula e ntle haholo mabatoweng a mang a tlhahiso ya dijothollo, pula e bileng teng e bile nakong e nepahetseng.

Ho ya mafelong a 2016 nakong ya sehla sa kotulo, balemi ba Kaapa Bophirimela ba kotutse hoo re ka ho bitsang kotulo e ntle ka ho fetisisa dilemong tse ngata, mme hona ha kgeomma mmoho le nako e nepahetseng ya maemo a lehodimo hammoho le mekgwa e metle temong ya balemi. Kuno e neng e lebelletswe Kaapa Bophirimela e ile ya eketseha ka 10%, e leng keketseho ya ditone tsa dimilione tse 1,066 ho tloha ho tse 969 000 tsa sehla se fetileng.

Kgweding ya Tshitwe 2016, Komiti ya Naha Ditekanyetsong tsa Dijothollo e phatlaladitse raporoto ya moraorao ya Dijothollo e bontshang kgolo e ntle sehengl se hlahlamang. Bolepi ba keketseho dijothollong bo tla nnetefala ka baka la keketseho ya masimo a

lengwang hammoho le maemo a lehodimo a ntlatfetseng mabatoweng a Kaapa Bophirimela. Tekanyetsot tlhahisong ya dijothollo sehengl sa 2016/2017 e boets e lebelletswe hore e tla ba ditone tsa dimilione tse 1,876, e leng keketseho ya 6% ho feta ditone tsa dimilione tse 1,766 tse neng di lekanyeditswe pele. Ditekanyetsot tsa Phepelo le Tlhoko di bontsha seo re ka se lebellang sehengl sa 2016/2017 mebarakeng ya koro mona Afrika Borwa.

Phepelo le Tlhoko mabapi le koro

Sehengl se fetileng, se tshwailweng e le sehla sa mmapraka sa 2015/2016, thepa e kenang Afrika Borwa e bile e kgolo haholo, e keneng e le dimilione tse 2,067 tsa ditone. Sekgahla sa ho phahama ha dijothollo tse kenang se bile ka baka la ho hloka bonneta ka makgetho a ditefello tsa koro le hore koro e tla re lebisa lehlakoreng lefe. Ka mabaka ana, mebaraka e qetelletse e ena le koro e ngata matsohong, e leng ditone tse ka bang 832 000, e leng se ileng sa kgannela pokellong ya ditone tse 144 000 tsa koro ho feta ka moo ho neng ho lebelletswe ka teng.

Ha se ho makatsang ha e le mona lehlakore la phepelo sehengl sa mmapraka le tla shebana le tlhoko e phahameng, e leng e phahameng ka 39% ho feta sehengl se fetileng. Tlhoko ya selehae e batla e theohile hanyane ka 0,15% e

batlang e anngwe hanyane ke phokotseho ho tse romellwang di etswa ka ntle.

Tebello ho tse kenang hajwale ke ditone tsa dimilione tse 1,4, mme qetellong thepa e tla lebellwa ho ba ditone tse 682 000. Ha re sala morao kotulo e ntle e bileng morao selamong se fetileng hammoho le bongata ba thepa qetellong, re bone phokotseho thomellong ya koro e tswang ka ntle ho naha. Ho fihlela jwale, naha e se e fumana ditone tse 81 376 tsa koro e tswang ka ntle ho naha, e leng koro e tlase ho diperesente tse 86% tsa selemo le selemo. Hona ho etsa feela diperesente tse hlano tsa tlhoko kaofela ya koro e kenang e etswa ka ntle, e leng ditone tsa dimilione tse 1,4.

Ditebello tsa jwale tsa mmapraka wa koro di fana ka setshwantsho se setle papisong le sehla se fetileng, e leng moo re bonang keketseho tlhokong ya thomello ka ntle hammoho le tjhai e ntle ka kakaretso. Hona ho supa hantle hore 2017 e ikemiseditse ho qala hantle! ⚡

Ditaba tsena re di kumelwa ke Michelle Mokone, Moikonomi ho tsa Temo: Grain SA. Ho fumana lesedi le batsi, romella e-meile ho Michelle@grainsa.co.za.

Boikarabelo thibelong ya mello polasing

Molo wa 101 wa Naha wa Mello le Meru wa 1998 o bolela tjena ka tse hlokahalang ho beng ba masimo:

Boikarabelo ba batho ba nang le taolo mobung

Kaofela beng ba masimo bao mollo o ka qalang kapa wa ba teng mapolasing a bona kapa wa kekela ba tlamehile:

- Ho ba le **methakala e thibelang mollo** meeding ya masimo a bona. Beng ba masimo a bapileng ba ka nna ba dumellana ho atolosa methakala eo ba e kopanetseng ho tloha meeding ya bona. Ba tshwanetse ho buisana ka taba ena ya methakala, ho dumellana ka yona le ho rera mmoho – methakala e tshwanetse ho ba sebakeng se nepahetseng, se babalang tjhelete le ho ba ntho e kgonahalang ho ka etswa. Ba tshwanetse ho ngola fatshe seo ba dumellaneng ka sona.

Thibelo ya mello ka methakala

- E tshwanetse ho ba sephara ka mokgwa o lekaneng le ho ba melelele hore monyetla o be teng wa ho thibela ho nama ha mollo ho ya masimong a mang a haufi kapa ho tswa masimong a mang a haufi;
- E tshwanetse hore e se ke ya baka kgoholeho ya mobu;
- E tshwanetse ho hloka eng kapa eng e ka tshwarang mollo le ho o fetisetsa karolong e nngwe; le
- E dule e ntse e hlokomelwia.

Maemo a mang a tlaho (kapa a ike-tseditsweng ke batho), mohlala, thota e sa tswa tjha (nakong e ka tlase ho dilemo tse nne), letshanyana, letamo kapa noka, masimo

Eba le disebediswa tse hlokahalang, diaparo tsa boitshireletso le basebetsi ba kwetlisitsweng ba thibelang mollo jwaloka ha melao le melawana e bolela.

Mello e hlahla e nama ka potlako e kgolo; e senya thepa, dibaka tsa bodulo, dintho tse ngata le maphelo ka nako tse ding.

a kgale le moo metsi a mangata a emang teng ke dintho tse ka nkuwang e le methakala ya tlhaho ho thibela mollo.

Bophara ba methakala bo laolwa feela ke hore e etswa hokae:

- Methakala mohwanng wa dijothollo/mobung o sa lengweng – bonyane bophara ba 2,5 m.
 - Thota ya tlhaho masimong – 2,5 m x bophahamo ba tse metseng (bonyane 5 m).
 - Mebileng (ya provense le ya setereke) – 3 m ka mahlakorenq ka bobedi e tshwane-tse ho dula e ntse e hlakomelwa selemo le selemo.
 - Matlong a tshebeletso, meahong ya polasi le moo ho ahilweng teng – 10 m.
 - Dibakeng tsa diphoofolo tse hlaha – 20 m, le teng ho ya ka mofuta wa mobu o bapileng le tsona jwalo ka Dibaka tse Tshireleditsweng, Meru e Tlwailehileng, jwalojwalo.
- Ikopanye le ba mmasepala ya haufi wa selehae kapa ba ditimamollo tse haufi hore o be le tiisetso mabapi le lebatowa la hao.

Eba le disebediswa tse hlakahlang, **di-aparo tsa boitshireletso le basebetsi ba kwetlisitsweng** ba thibelang mollo jwalo ka ha melao le melawana e bolela. Haeba mollo o ka qhoma, nka mehato ya kapele ho hlakomedisa baahisani le ho tsebisa ba ditimamollo ba haufi hammoho le ba Mokgatlo wa Tshireletso Mellong ya selehae (*Fire Protection Association (FPA)*). Etsa sohle se matleng a hao ho kgina mollo hore o se ke wa nama. Haeba monga masimo a le siyo, yena ka boyena o tshwane-tse ho ba le motho ya nang le boikarabelo, ya ka tsebiswang, ya ka nkang mehato ha mollo o ka qhoma kapa ho thusa maemong a tjena.

Le ha ho le jwalo, ha se ka mehla o tla kgo-na ho thibela, ho laola le ho Iwantsha mello ka bowena. Mohlomong o ka nahana taba ya ho ba setho sa Mokgatlo wa Tshireletso Mellong ya selehae. Ba mokgatlo ona ba thusa beng ba masimo ho lepa, ho thibela, ho laola le ho tima mello ya hlaha. Mello ya hlaha e atisa ho nama ka potlako e kgolo; e senya thepa, dibaka tsa boaho, tse ngata ka ho fapanha tsona hammoho le ona maphelo ka nako tse ding.

Ba Tshireletso Mellong ya Selehae (FPA) ba ka thusa beng ba mapolasi ho phetha ditlhoko tsa bona tsa semolao, ba fana ka kwetlliso ho beng ba masimo le basebeletsi ba bona, le ho ba tataisa lenaneong la meralo ya tsamaiso hammoho le ho ba thusa ka boitkisetso mabapi le ho qhoma ha mello. O tla thuswa ditlhokong tsa hao tsa semolao ho ya ka melawana ya naha. Ditho di fumantshwa kwetlliso twantshong ya mello, taolong le thibelong ya yona. Ho ba setho ke taba ya boithaopo, mme lekgetho le teng le lefshwang ke ba joinang.

Mekgatlo ya TPA e teng ho phatlalla le Afrika Borwa. Haeba Mokgatlo ona o le siyo lebatoweng la hao, ikopanye le mmasepala wa lebatowa la hao kapa yunione ya balemi ho fumana thuso. Mabapi le lesedi le batsi mabapi

Mello ya hlaha e atisa ho nama ka potlako e kgolo; e senya thepa, dibaka tsa boaho, tse ngata ka ho fapanha tsona hammoho le ona maphelo ka nako tse ding.

le Molao wa 101 wa Naha wa Mello le Meru wa 1998, etela <http://www.daff.gov.za>.

Lapeng

- Etsa bonneta hore lelapa la hao le meaho ya hao e baballehile kgahlanong le mello.
- Etsa tekolo ya selemo le selemo ya dikotsi tsa mello. Hlwaya dikotsi/ditshoso le seo o ka se etsang ho di fokotsa.

Lenane la tse tshwanetseng ho latelwa

- Fokotsa bongata ba tse ka tjhang, mme qoba dimela tse sa tsejweng tse ka bang teng masimong a hao.
- Nakong ya dikgewedti tsa mohatsela, ka nako tse ding batho ba atisa ho tjhesa dintho tse itseng, mme hona ho ka nna ha fokotsa kgonahalo ya mello e mebe e ka bang teng. Ho tjha ho tlasa taolo ho tshwanetse ho etswa tlasa taolo ya ba ka hodimo ba tsebang taolo ya mello, e leng bona ba tla hlahluba hore ho ikamahanngwa le melao le ditumello na. Ikopanye hle le ba mmasepala wa selehae kapa ba ditimamollo.
- Bolella baahisani ba hao le molaodi wa tshireletso wa mello haeba o na le leqheka le itseng.
- Etsa bonneta hore maqheka a hao a ho thibela mollo a lokile, le hore a bophara le bolelele bo nepahetseng ho ka thibela mollo.
- Buisana le ba inshorensen ya hao ya mello le moemedi wa ba inshorensen.
- Eba le bonneta hore dinomoro tsa hao tsa mehla tsa ba ditshebeletso tsa Mello le Thuso di fumaneha haufi le wena.
- Dula o hokahane: mehla ya hao e dule e bulehile. WhatsApp, sms kapa diradio di ka nna tsa sebediswa.
- Dula o tseba hore mang o ikarabella ho eng. Ha mollo o qhoma, ha ho nako ya ho laela hore mang a etse eng; e mong le e mong o tshwanetse ho tseba ka ho hlaka hore o tshwanetse ho etsa eng. Dula o le sehloholong sa mehato e tla nkuwa.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Ingrid Marti, Freelance Journalist.
Ho fumana lesedi le batsi romella e-meile ho ingridmarti7@gmail.com.

Grain SA e qoqa le... Thoko Mavimbela

Ho ba le polasi eo e leng ya hae, ho atolosa kgwebo ya hae, ho thusa balemi ba bang le ho theha mesebetsi ke morero wa Thoko Mavimbela nakong ya dilemo tse tleng tse hlano. Molemi enwa ya dilemo tse 46 o dumela hore ka ho sebedisa matsoho a hao le boko ba hao, se o saletseng ke ho thonaka ditholwana tsa katleho.

O sehwai hokae, mme o lema dihekthara tse kae? O sehwai sa eng?

Ke sehwai sa poone le dinawa tse ommeng dihekthareng tse 6 tsa mobu o lemethang Oshoek Lebatoweng la Gert Sibande ho la Mpumalanga. Monongwaha ke jetse feela hekthara e le nngwe hobane ke tshabile hore re tla ba le komello jwalo ka selemong se fetileng. Ke boetse ke sehwai sa dikgoho moo ke rekang dikgoho tsa letsatsi (ditsuonyana), tseo ke di hodisang le ho di rekisa ka mora dibeke tse robedi. Ke boetse ke rekisa nama e phehilweng ya dikgoho. Ke na le kgwebo moeding wa Oshoek ho la Swaziland moo ke phehang dijo le ho di rekisetsa batho ba sebetsang moo hammoho le ba fetang moeding letsatsi le letsatsi.

Ke sefe se o fang tjheseho le mafolofolo?

Ke holetse polasing ya Paul Pietersburg moo batswadi ba ka ba neng ba lema poone, di-

nawa, ditapole le meroho. Ntate o ne a na le dipodi tse 260, mme nna ke le modisana.

Hape o ne a na le palo e fetang 140 ya dikgomo le dinku tse 300, mme nna ke ne ke le mokuti wa dinku. Ka baka lena, ke bile le tjheseho ya ho sebetsana le dikgoho le poone.

Hlalosa matla le bofokodi ba hao

Matla: Ke reka ditsuonyana tse hlahleng letsatsi le ho di fepa ka poone eo ke e kotutseng masimong a lemethang. Ke nka poone ena le ho e kopanya le dijothollo tse ding ho fepa ditsuonyana tsena. Kgwebong ya ka ya ho fepa batho ke atisa ho romellwa ditsuonyana tsa boholo ba letsatsi tse pakeng tsa tse 200 le 300, tseo ke di fepang nakong ya dibeke

tse robedi le ho di rekisa ka R75 kgoho ka nngwe. Ke boetse ke pheha nama ya kgoho le ho e rekisa kgwebong ya ka – ke fumana tjhelete e pakeng tsa R200 le R240 kgohong ka nngwe. Ke boetse ke etsa phapanyetsano ya poone eo ke e jetseng ho fumana phofo ya poone ho etsa papa eo le yona ke e rekisang. Ke etsa phaello ya ± R9 000 ka mora ho lefella ditshenyehelo tsa ka kaofela tsa kgwedi le kgwedi. Hajwale ke na le dikgomo tse 28, dipodi tse 40 le dikgoho tse 70.

Bofokodi: Mebu ya rona e na le esiti e ngata, e leng ho bakang kuno e tlase haholo.

Kuno ya hao ya dijothollo e bile jwang ha o ne o simolla? Dikuno tse fapaneng tsa hao di jwang kajeno?

Pele re joina Grain SA kuno ya rona e ne e le pakeng tsa mekotla e 20 le 30 hekthareng ka nngwe. Ka mora ho joina Grain SA ka 2007 re nnile ra phahama, mme hajwale re etsa kuno ya mekotla e fetang 100 hekthareng ka nngwe. Ka dinawa tjhai ya rona e ne e le pakeng tsa mekotla e 10 le e 15. Hajwale e pakeng tsa ditone tse 1,5 - 2 hekthareng ka nngwe.

O nahana hore tswelopele le katleho ya hao di susumelleditswe ke eng?

Ke nahana hore se kentseng letsoho katlehong ya ka ke kwetiso eo ke e fumaneng ho ba Grain SA, e leng temo ya poone le dijothollo tse ding ka mokgwa o hlwahlwa wa bo-profeshenale le o hlahleng haholo. Ke bile

teng dithutong tse ding tse hlophisitsweng ke DARDLEA hammoho le mekgatlo e meng.

Ho fihlela jwale o fumane kwetiso efe, mme ke efe eo o ntseng o lakatsa ho e fihlella?

Ke phethetse thuto ya Selelekela Tlhahisong ya Poone, ya Grain SA; Tsamaiso Kgwebong ya Polasi Mohatong wa 1 e rutwang ke DARDLEA; Bophelo bo Botle Mosebetsing le Tikoloho e Baballehileng e rutwang ke Grain SA; Tlhahiso ya Dimela tse nyane e rutwang ke DARDLEA; hammoho le Thuto Kwetlisong ya Temo e rutwang ke DARDLEA.

Ke lakatsa ho fumana kwetiso Tsamaisong ya Polasi, Tsamaiso Mehloding ya Batho hammoho le Tlhokomelo Metjhining ya Polasi.

O ipona o le hokae nakong ya dilemo tse hlano? O sa ntse o batla ho fihlella dife?

Nakong ya dilemo tse hlano ke rata ho ipona ke ena le polasi ya ka moo ke tla ba sehwai sa mehlape le dijothollo. Ke boetse ke batla ho atolosa polasi ya ka ka ho fumana mobu o mong moo nka jalang haholo teng. Ho ba le selakgapalo sa ka le hona ke karolo ya morero wa ka wa dilemo tse hlano – ka mokgwa ona nka thusa balemi ba banyane hore le bona ba tswele pele, mme ka mokgwa ona ke tla be ke theha menyetla ya mesebetsi ho thusa ba sa sebetseng.

Keletso ya hao ke efe ho balemi ba ntseng ba thuthuha?

Keletso ya ka ho balemi ba nang le tjheseho ke hore mobu ke khamphane e ke keng ya kwalwa. Mobu o tla nne o dule o le teng ho sebediswa le ho hlahlisa dijothollo ha feela motho a sebedisa kelello ya hae. Ke ntho e ntle ho ba le kgwebo hao le matsoho a hao ho sebetsa ho ena le ho sebeletsa motho e mong eo tsatsi le leng a tla o hatisa kosene. Pele o qala kgwebo efe kapa efe, etsa bonnate hore mmarako o teng wa sehlahiswa sa hao.

Ditaba tsena re di kumelwa ke Jerry Mthombothi, Mohokahanyimmoho wa Ntshetsopele wa Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi. Ho tseba haholwanyane romella e-meile ho jerry@grainsa.co.za.

TSHEBEDISANO: Arola mosebetsi, eketsa katleho

Ho toboketsa bohlokwa ba tshebedisano, kgalala ya basketball, Michael Jordan o kile a re, ‘Talenta e thusa ho hlola dipapading, empa ho sebetsa le ba bang ho hlaha bahale’. Ka tshebedisano pakeng tsa Grain SA le Projekte ya Letlole la Mesebetsi, bahale ho tsa temo ba tla hlaha ka mahetla.

Grain SA haesale e shebane le ntshetsopele ya molemi le ho thusa balemi ba nnileng ba hloka menyeta kgwebong. Tsebo e fumanweng mananeong a dihlopha tsa boithuto e bile le sekgaahlha se seholo le ho kenya letsoho polokong ya malapa a balemi ba thuthuhang. Tataiso ya balemi nakong e hlokolosi ya lehlabula e bile le ditholwana tse ntle mosebetsing wa balemi.

Ho thusa balemi hore ba ithuso

Ka ha Grain SA e dumela hore katleho ya lenaneo lefe kapa lefe la ntshetsopele e amana ka ho otloloha le ho kena ka setsotsvana le ho ba monga thepa, balemi ba ile ba kopuwa ho kenya letsoho ka ho ntsha seabo. Ho ya ka Jane McPherson, manejara wa lenaneo: ‘Ntshetsopele ya Molemi e bontshite hore balemi ba tlamehile ho thuswa nakong e lekanyeditsweng, le hore seabo sa bona se tshwanetse ho eketswa selemo le selemo ho fihlela ba kgona ho itefella ditshenyehelo tsa temo ka bobona. Haeba ho se jwalo, balemi ba tla nne ba fotohe bana ba kgaketswang, ba sitwang ho ikemela ka maoto a bona, e leng hore ha dithuso di emiswa, tsohle di ema kgekgengene, selei se kgitaljejwe. Ha re rate hore sena se etsahale’, o phahelletse jwalo’.

Balemi bana kaofela ba ile ba ba le ditholwana tse kgolo, tse makatsang dijothollong tsa bona tsa poone. Katleho ya bona e ile ya hohela tjheseho e kgolo, mme balemi ba bangata ba ile ba kopa ho ba karolo ya projekte ena. Nyakkalo e kgolo e bile teng ha Letlole la Mesebetsi le tsepamisa maikutlo lehlakoreng lena la temo. Ka ha mosebetsi wa sehlooho e bile ho theha mesebetsi, ho eketsa tjhelete e kenang hammoho le ho fokotsa bofutsana, kopo e ile ya kenngwa ya hore projekte ena e seng e qadilwe ke ba Grain SA e atoloswe.

Kopong e entsweng, ho bile teng dintlha tsa bohlokwa tse kang tsena:

- Molemi ka mong ke karolo ya projekte ena nakong ya dilemo tse nne, mme ka mora moo, molemi o tshwanetse ho tswela pele ka boyena.
- Palo ya balemi e eketseha ka balemi ba 850 ka selemo ho fihlela palong ya balemi ba 3 400 (e leng ho bolelang hore selemong sa ho qetela dihekthara tse 10 200 di tla be di kene tlhahisong).

- Molemi ka mong o tla qala ka hekthara e le nngwe, mme a ka nna a eketsa sebaka sa tshebetso ho fihlela dihekthareng tse 10.
- Tataiso ya balemi e tla fokotswa selemo le selemo ka 25% e le hore balemi ba ithute ho itsamaisa ka bobona le ho etsa mesebetsi ka bobona hore ba nne ba ithute ho ikemela, ba ntse ba utlwisia sekgaahlha sa mesebetsi ya bona.

Diprojekte kaofela tsa Letlole la Mesebetsi di sebetsa hodima motheho wa 1:1 tjheleteng ya thuso. Ba tla kgona feela ho nyalanya thuso ya tjhelete e kenang e etswa ho bankakarolo ba bang. Mohatong ona, tjhelete e kenang e etswa ho balemi hammoho le e tswang ho batsheheti ba bang ba Grain SA, ho kenyeditswe ditheolelo tsa barekisi ba tse kenngwang mobung, ke diphehi tsa Grain SA tse nyalanngwang le Letlole la Mesebetsi. Letlole la Mesebetsi le phehisa ka ho phethahala ditjehong kaofela tsa tataiso, mme le thusa kgaellong ya ditjeho tsa tse kenngwang mobung.

Ka baka la kotulo e ntle, balemi bao e leng karolo ya projekte ena ba fihleletse balemi ba batjha bao palo ya bona e leng 3 023, ba sebetsang dihekthareng tse 4 317, e leng ba tla kena tshebetsong ya sehla sa 2016/2017. Grain SA e thabile haholo ho lemotha ha balemi hanghang ba bona lesedi mesebetsing ya bona ya temo. Ha e le mona balemi ba lebelletswe ho lefa tjhelete ya bona ya diphehiso, ba tshehetwsa ka tsebo le ka thuso ya tjhelete, e leng matsete a nnate a projekte ena ho molemi ka mong.

Mzwayi le Celiwe Zuma ba eme ka motlotlo ka pela poone e ntle ya bona.

Balemi ba fetang 3 000, ba sebetsang dihekthareng tse fetang 4 000 tsa masimo, hajwale ke karolo ya projekte ena. Ba abilwe ho ya ka mabatowa ana a latelang:

- **Maclear** – balemi ba 302 dihekthareng tse 216
- **Nelspruit** – balemi ba 394 dihekthareng tse 408
- **Kokstad** – balemi ba 549 dihekthareng tse 545
- **Umtata** – balemi ba 785 dihekthareng tse 711
- **Dundee** – balemi ba 910 dihekthareng tse 950
- **Louwsberg** – balemi ba 732 dihekthareng tse 1 457

Mathomong balemi ba tshehetwsa ka 25% ditjehong tsa tlhahiso, mme indasteri yona e tshehetwsa ka 30% (ka mokgwa wa theolelo), mme

Baena, boMngadi ba re ba ikutlwa eka ba ‘sesa ka hara kgauta e tshweu’ – ba nyakalletse ka kuno e ntle ya sehla sena!

Bahlophisi

GRAIN SA: BLOEMFONTEIN

Suite 3, Private Bag X11, Brandhof, 9324
7 Collins Street, Arboretum
Bloemfontein
► 08600 47246 ◀
► Fax: 051 430 7574 ◀ www.grainsa.co.za

MOHLOPHISI YA KA SEHLOHONG

Jane McPherson
► 082 854 7171 ◀ jane@grainsa.co.za

MOHLOPHISI WA PHATHALATSO

Liana Stroebel
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za

MORALO, TLHOPHISO LE HO PRINTA

Infoworks
► 018 468 2716 ◀ www.infoworks.biz

PULA/IMVULA E FUMANEHA KA DIPUO TSE LATELANG:

Sesotho,
English, Afrikaans, Setswana,
Sesotho sa Lebowa, Sesulu le Sehota.

Lenaneo la Grain SA la Ntshetsopele ya Molemi

BAHOKAHANYI BA NTSHETSOPELE

Johan Kriel
Foreisata (Ladybrand)
► 079 497 4294 ◀ johank@grainsa.co.za
► Ofisi: 051 924 1099 ◀ Dimakatso Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
► 084 604 0549 ◀ jerry@grainsa.co.za
► Ofisi: 013 755 4575 ◀ Nonhlanhla Sithole

Jurie Mentz

Mpumalanga/KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 354 5749 ◀ jurie@grainsa.co.za
► Ofisi: 034 907 5040 ◀ Sydwell Nkosi

Graeme Engelbrecht

KwaZulu-Natal (Louwsburg)
► 082 650 9315 ◀ graeeme@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8069 ◀ Sydwell Nkosi

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
► 078 791 1004 ◀ ian@grainsa.co.za
► Ofisi: 039 727 5749 ◀ Luthando Diko

Liana Stroebel

Western Cape (Paarl)
► 084 264 1422 ◀ liana@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8057 ◀ Hailey Ehrenreich

Du Toit van der Westhuizen

North West (Lichtenburg)
► 082 877 6749 ◀ dutoit@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8038 ◀ Lebo Mogatlanyane

Sinelizwi Fakade

Mthatha
► 071 519 4192 ◀ sinelizwifakade@grainsa.co.za
► Ofisi: 012 816 8077 ◀ Cwayita Mpotyi

Articles written by independent writers are
the views of the writer and not of Grain SA.

Tshebedisano: Arola mosebetsi, eketsa katileho

ho setseng ha tse kennwang mobung ho jarwa ke Letlolo la Mesebetsi. Ha e le mona peresente ya seabo sa bona ka bobona e tla nne e eketsehe selemo le selemo, tebelo ke hore selemong sa bohlano molemi o tla be a kgona ho itjalla ntle le thuso ya letho ya ditjhete, mme o tla be a kgona ho ikemela ka mao-to a mabedi ka boyena.

Ka mokgwa ona, Grain SA e tshepa hore tlhahiso e tshwarellang e tla ba teng dihekthareng kaofela qetellong ya projeke ena. Balemi ba tla tseba seo ba tshwanetseng ho se etsa, hape ba tla be ba tlwaetse ho itjarelka bobona ditjeho tsa tse kennwang mobung. Kgonahalo ya ho fetola boemo ba temo Afrika Borwa ka marangrang ana a tshebedisano e tla ba e kgolo, e ntle.

Dipale tsa katileho

Monghadi Mzwayi le Mofumahadi Celiwe Zuma ba lebatowa la Hlatikulu ba na le dihekthara tse 6 tsabu o lemehang, tse ba thusang ho tshehetsha malapa a bona. Ba kene projekeng ya Letlolo la Mesebetsi ka 2015. Pele ho moo, ba ne ba sebedisa mekgwa ya sekgailekgale ya temo, empa ka kwetiso eo ba e fumaneng projekeng ya Letlolo la Mesebetsi la Grain SA, ba se ba sebedisa mekgwa ya sejwalejwale ka ho sebedisa mekgwa ya no-till. Pele ho moo, ba ne ba kgotsotse ka tlhahiso ya ditone tse 1,5 ho isa ho tse 2 hekthara ka nngwe ya sejothollo. Sehleng sa 2015/2016 ba fihleletse ditone tse 4,1 hekthara ka nngwe ya sejothollo! Ka baka la monyetla wa polokeyo ya dijo le lapeng la ha Zuma, lelapa lena le boetse le fane ka mesebetsi ya nakwana ho batho ba 15 nakong yohle ya sehla. Hona ruri e bile polokeyo ya dijo le ho the-hwa ha mesebetsi.

Monghadi Inhlanhla Mngadi le moholwane wa hae, Thula ba kene ka setotsvana ho Grain SA le projekeng ya Letlolo la Mesebetsi ka 2015. Ba na le mobu mabopong a nokya Bushman lebatoweng la Kwa-Dlamini, dikilomithara tse 30 ho tloha Estcourt. Ka projekeng ya, baena bana ba jetse dihekthara tse 2 tsabu e tshweu le ho kotula ditone tse 11 hekthareng ka nngwe. Ho ya ka motataisi Gavin Mathews,

Molaodi e Moholo wa Phethahatso wa Grain SA, Monghadi Jannie de Villiers o etetse tse ding tsa dihwai tseo e seng e le karolo ya projekeng ena.

banna bana ba tsetetse phaello ya bona hape projekeng ya Letlolo la Mesebetsi la Grain SA mabapi le sehla se setjha, mme ba ikemiseditse ho jala dihekthara tse 8 sehleng se hlahlamang.

Molaodi ya ka Sehlohong wa Phethahatso (CEO) o etela balemi

Nakong ya Tshitwe 2016, Monghadi Jannie de Villiers (CEO wa Grain SA) o entse qeto ya ho iponela ka boyena phapang e etswang ke projekeng ena. ‘Re fumana mangolo a mangata a ngotsweng ka letsoho, a lebohang ka moo thuso ya rona e fetotseng maphele a mangata ka teng, hoo ke entseng qeto ya ho etsa nako ya ho etela balemi bana ba sebetsang ka thata’, o buile jwalo De Villiers.

Ho yena dintlha tsa bohlokwa e bile ho bona ha batho ba ntse ba phahama, mme le maemo a bophelo a ntse a ntlatfala. Ho ya ka De Villiers, projekeng ya e thusitse ho fetola dipelaelo tse ngata mabapi le diprojekeng tsa mofuta ona. ‘Hangata ditshepiso tse ileng tsa fuwa balemi bana ha di a ka tsa phethahala, empa jwale ba kgona ho paka bonneta ba ditshepiso mabapi le phumantsho ya tse kennwang mobung, tseo ba di tshepisitsweng, e leng nnate e kgannelang keketsehong ya tlhahiso hammoho le yona phaello’.

Sepheo sa Grain SA ke tlhahiso ya kgwebo – sepheo ha se hakaalo ho etsa hore balemi e be balemi ba kgwebo empa ke ho ntlatfatsa maemo a moo ba phelang teng ka ho ntlatfatsa boitsebalo ba bona.

Thank you to the following Jobs Fund partners:

- Monsanto
- Kynoch
- SA Lime and Gypsum
- Syngenta
- Sasol Trust
- Department of Rural Development and Land Reform

Ditaba tsena re di kumelwa ke Louise Kunz, mophehisi ho tsa Pula Imvula. Ho fumana lesedi le batsi romella e-maile ho louise@infoworks.biz.

THIS PUBLICATION IS
MADE POSSIBLE BY THE
CONTRIBUTION OF
THE MAIZE TRUST